הרב בנציון בן־פזי

סדר המערכה במקדש ובתפילה

הקדמה

א. "סדר המערכה" בגמרא

ב. אביי הוה מסדר – בתפילתו

ג. שיטת הרמב"ם

ד. סדר המערכה בתפילה

סיכום

הקדמה

ידועים דבריו של ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי, המשווים בין נפש האדם הנמצאת בגוף לבין השכינה או האור הא־להי השורה במקדש. כשם שהנפש יכולה לשכון בגוף רק בהיותו בסדר מסוים - "לאחר שנשתוו כוחותיו הטבעיים וסודרו כוחותיו הנפשיים, הראשיים והמשועבדים להם, סידור אשר הכינו לקראת מצב שלמעלה ממצב הבהמות" - כך אין השכינה שורה בישראל אלא דרך המקדש, ורק בהיות כלי המקדש על מכונם וכוהנים בעבודתם. וכדבריו: "...בדומה לזה סודרה האומה החיה הא־להית כדבר יהושע: 'בזאת תדעון כי א־ל חי בקרבכם'" (מאמר שני, כו, תרגום אבן שמואל).

במאמר זה נתמקד בסדר העבודה היומיומי במקדש, ובעיקר בהקבלה בין העבודות החוזרות על עצמן בבוקר ובערב. ננסה לדקדק בסדר הפעולות (בעיקר בין הערביים), ונתבונן האם ישנו מבנה מסודר של הפעולות הפותחות והמסיימות את היום בבית המקדש.

בהתאמה לסדר המערכה המעשי - זה לנו כאלפיים שנה שאנו נאלצים להשתמש בשפתינו ולהתפלל "שתהא אמירת קרבן פלוני מרוצה לפניך כאילו הקרבנו...", בחינת

"ונשלמה פרים שפתינו". נתבונן בסדר הפרשיות של אמירת הקרבנות בשחרית ובמנחה וננסה להתאים בינו לבין הסדר שנהג בבית המקדש.[1]

א. "סדר המערכה" בגמרא

בגמרא ביומא מופיעה המימרא הידועה משמו של אביי, הנאמרת בבתי הכנסת יום יום:

> אביי מסדר מערכה משמיה דגמרא, ואליבא דאבא שאול: מערכה גדולה קודמת למערכה שניה של קטורת, מערכה שניה של קטורת קודמת לסידור שני גזירי עצים, וסידור שני גזירי עצים קודם לדישון מזבח הפנימי, ודישון מזבח הפנימי קודם להטבת חמש נרות, והטבת חמש נרות קודם לדם התמיד, ודם התמיד קודם להטבת שתי נרות, והטבת שתי נרות קודם לקטורת, וקטורת קודם לאברים, ואברים למנחה, ומנחה לחביתין, וחביתין לנסכין, ונסכין למוספין, ומוספין לבזיכין, ובזיכין לתמיד של בין הערבים, שנאמר 'והקטיר עליה חלבי השלמים' - עליה השלם כל הקרבנות כולן (לג ע"א).[2]

ישנן כמה קושיות ביחס למימרא זו של אביי ולסוגיית הגמרא שם:

א. מדוע נקרא רצף הפעולות בשם "סדר המערכה"? הביטוי "מערכה" מתאים לתיאור הנעשה על גבי המזבח החיצון, אך בסדר הדברים נמנות גם פעולות נוספות כגון הטבת הנרות, הקטרת הקטורת ועוד.

ב. מדוע מסתיים התיאור בבזיכין ובתמיד של בין הערביים, ואין התייחסות לסדר הפעולות בהמשך (קטורת, נרות של בין הערביים וכו')?

ג. מדוע לא נזכרת מנחת חביתין של בין הערביים? לגבי מנחת התמיד ונסכיו ניתן לומר שהם חלק מהקרבן עצמו, אך אי אפשר לומר כן לגבי מנחת חביתין.

ד. המשנה (לא ע"ב) מלמדת שקטורת של שחר הייתה קרֵבה בין דם לאיברים, ואילו קטורת של בין הערביים קרבה בין אברים לנסכים. הגמרא (לד ע"א) שואלת לגבי קטורת הבוקר: "מני, אי רבנן, בין דם לנרות מיבעי ליה" - והדבר טעון בירור, שהרי הקטרת הקטורת לרבנן היא בין חמשת הנרות הראשונים לשני הנרות

---

1 **הערת מערכת:** בנושא סדר העבודות היומיומיות במקדש עוסק גם המאמר 'סדר עבודות התמיד', מאת יוסף מרקוס, שנתפרסם בגיליון ט"ו.

2 בכל הפניה שבה לא נזכר שם המסכת כוונתנו למסכת יומא.

הנותרים (כך מובא בדף יד ע"ב). מדוע אם כן נקטה הגמרא בשאלתה מיקום לא מדויק – בין דם לנרות?

ה. המקור לכך שקטורת של בין הערביים באה לאחר הקטרת אברי התמיד הוא מהפסוק שנאמר בתמיד: "כמנחת הבוקר וכנסכו תעשה", ומדייקת הגמרא (לד ע"א): "כמנחת הבוקר ולא כאיברי הבוקר" – ומכאן שבין הערביים הקטורת קודמת למנחה ולא לאיברים. והלימוד צריך ביאור, שהרי הקטורת כלל לא הוזכרה בפסוק אלא התמיד ומנחתו?

ו. הרמב"ם (הל' תמידים ומוספים פ"ו הי"א) כתב שהקטרת בזיכי הלבונה נעשית לאחר המוספים, אבל קודם הקטרת נסכיהם, ויש לברר מהיכן מקורו.

בזיכין קודמים לנסכים

נפתח בשאלה האחרונה: ה**לחם משנה** על הרמב"ם כתב שמאחר שבגמרא (פסחים נח ע"א) ישנה מחלוקת האם מוספים קודמים לבזיכין או להיפך – אף על פי שהכרענו שמוספין קודמים, די לנו אם נאחר את הבזיכין עד לאחר המוספין ולא נעכבם עד לאחר הנסכים. והקשה עליו ב**משנה למלך**, שאם כן היה הרמב"ם פוסק להקדים את הקטרת הבזיכין אף קודם למנחת המוסף. ועוד יש להקשות, שהרי המקור לדעה הסוברת שבזיכין בסוף הוא מכך שנאמרה בהם פעמיים המילה "ביום", ויש ללמוד מכך לאַחֵר את זמנם, ואם כן יש לאחרם גם למנחה ולנסך השייכים למוסף, ומהיכא תיתי להקדימם? וב**שיירי הקרבן** על הירושלמי (יומא פ"ב ה"ב ד"ה חביתין) כתב לבאר את דעת הרמב"ם על פי הירושלמי שם, שבו נאמר: "חביתין קודמין ליין, שזה לאשים וזה לספלים". ניתן להבין שבאופן דומה יש להקדים גם את הבזיכין ליין, שהרי גם הבזיכין הם לאשים, לעומת היין שניתן בספלים.

ונראה לומר שגם לפי הבבלי יש מקור לרמב"ם, שהרי הבבלי נימק את הקדמת החביתין לנסכי התמיד בכך שהן מנחת התמיד והן החביתין הם "שום מנחה", ולכן הינם קרבים בצמידות. רש"י אמנם פירש שהדין נובע מכך שמנחת החביתין היא חלק מהתמיד, וזו לשונו:

> שום מנחה - הואיל וחביתין אף הן מנחה, והזקיקם הכתוב עם התמיד, דכתיב בה (במדבר כח) "ועשירית האיפה סולת למנחה תמיד", אף היא תהא סמוכה לתמיד אחר מנחת נסכים, כדכתיב עולה ומנחה.

ברם, רבנו חננאל כתב: "אף על פי שאינן מנחת זבח הן מנחת כהן... לפיכך אמר כל ששם מנחה עליה קודמת לנסכים". אפשר לומר שהרמב"ם סובר כרבנו חננאל, ומאחר

שהבזיכין הם מתירי לחם הפנים – הרי יש להחשיב אף את הקטרתם כהקטרת מנחה,[3] ועל כן הם מוצמדים למנחת המוספים וקודמים לנסכים.

מנחת חביתין ־ חלק מקרבן התמיד

בנוגע לשאלה השלישית, הכיצד קרבה מנחת חביתין לאחר תמיד של בין הערביים, כתב בספר **מנחת אברהם** שקרבן התמיד כולל את מנחתו ונסכיו, ואף מנחת החביתין היא חלק מהמכלול זה, שהרי היא דוחה את השבת ואת הטומאה כתמיד, וכשמת כהן גדול הריהי קרבה משל ציבור.[4]

לפי הדברים הללו יוצא שכל קרבנות הציבור סדר אחד להם, זבח, מנחה ונסכים, וכל מנחות הציבור הקבועות (חביתין, בזיכין) קרבות על פי הסדר הזה, לאחר המנחה וקודם ניסוך היין. ויש לעיין על פי האמור האם כשבטל התמיד מחמת אונס לא יקריב הכהן הגדול מנחת חביתין כשם שאינו מקריב את מנחת התמיד, וצ"ע.

עבודות חוץ ועבודות פנים

כפי שהערנו לעיל, אביי משמו של אבא שאול לא פירט את סדר הפעולות בין הערביים. אמנם, במשנה ביומא שם נאמר: "קטורת של שחר היתה קרבה בין דם לאברים, של בין הערבים בין אברים לנסכים", ומבואר בגמרא שהקטורת של בין הערביים קודמת גם למנחת התמיד. לגבי הדלקת הנרות מבואר בגמרא (טו ע"א) שזו העבודה המסיימת את כל עבודות היום במקדש: "'מערב עד בֹּקר' ־ אין לך עבודה שכשרה מערב עד בוקר אלא זו בלבד". וכתב רש"י: "כלומר, אין לך עבודת יום כשרה אחר הדלקתן, דדריש הכי: אותו מערב ועד בוקר, ולא אחר מערב עד בוקר". ובמסכת פסחים (נט ע"א) מבואר שהוקשה הקטורת לנרות לעניין שאין עבודה אחריה.[5]

---

3 דעת הרמב"ם היא שלחם הפנים קרוי מנחה, כמבואר בדבריו (מעשה הקרבנות פי"ב ה"ג): "...והמנחה השלישית הוא לחם הפנים".

4 על הערתו האחרונה יש לדקדק, שהרי זו מחלוקת תנאים במנחות (נא ע"ב), ודעת ר' יהודה שיורשיו מביאים מנחת חביתין, ופסק הרמב"ם כמותו בהל' תמידין ומוספין (פ"ג הכ"ב). אמנם, בהלכות שקלים (פ"ד ה"ד) כתב להפך, אך הסכימו נושאי כליו שמעיקר הדין ודאי סבירא ליה כר' יהודה, ועיי"ש בלחם משנה (ה"ג), שרק מתנאי בית דין תקרב המנחה משל ציבור.

5 רש"י שם: "ואתקש קטורת לנרות ־ מה נרות אין עבודה כשרה אחריה, אף קטורת אין עבודה כשרה אחריה".

ולפי זה יוצא שישנם שני מעגלים: עבודות החוץ במזבח, ועבודות הפנים בהיכל. את המעגל הראשון פותחת וסוגרת הקטרת אברי התמיד, ואת המעגל השני פותחת וסוגרת הטבת הנרות ו/או הדלקתם, כאשר הקטורת היא תמיד בתווך בין הנרות לתמיד באופן כזה:

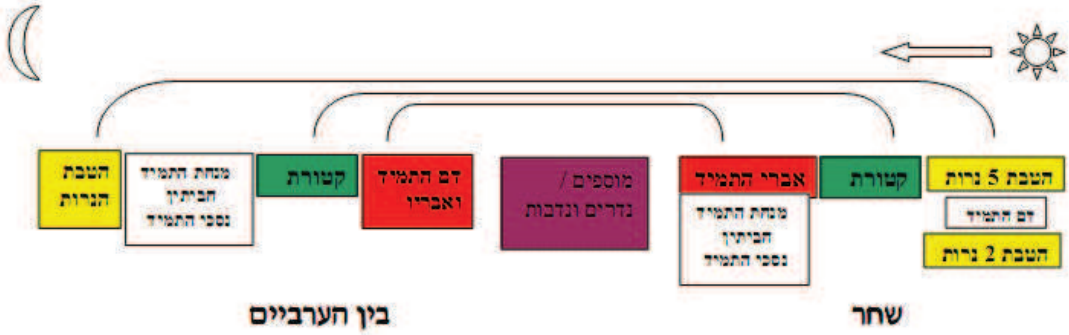

המבנה הבסיסי הוא אפוא סימטרי: נרות; קטורת; תמיד - תמיד; קטורת; נרות.

שלושה הבדלים יש בין סדר המערכה בשחר לסדר בין הערביים:

א. הדלקת הנרות בבוקר מחולקת לשניים,[6] מה שאין כן בין הערביים.

ב. בתמיד של שחר ישנה הפרדה בין זריקת הדם להקטרת האברים על ידי הטבת שני נרות והקטרת הקטורת, מה שאין כן בין הערביים.[7]

---

6 אמנם, הרשב"א בתשובה ע"ט (חלק א') חלק על השואל, ר' ששת, וסבר שאף בין הערביים מתחלקת ההדלקה לשניים. לשיטתו (בצירוף דברי **אבן האזל** בהערה הבאה) יהיה הסדר כזה:

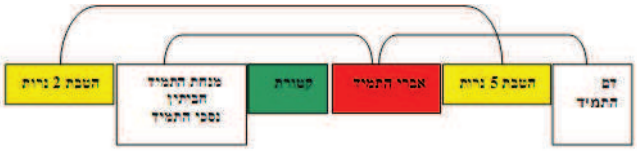

ועיין עוד ב**מקדש דוד** (כא ג ד"ה והנה בין הטבת) שדן במה היה מפסיק בין הנרות בין הערביים.

7 בספר **אבן האזל** (הלכות עבודת יו"כ פרק ד) רצה לדייק מהרמב"ם בפירושו למשנה שגם בין הערביים ישנה הפרדה בין דם לאברים, ותלה זאת בכך שרצו ליתן ריווח כדי שאם יתגלה פסול בדם לא יקריבו האברים בפסול. לעניות דעתי אפשר לומר בפשטות שאין כאן עניין של דין,

ג. הקטורת בין הערביים מפסיקה בין התמיד למנחתו ונסכיו, מה שאין כן בבוקר.

כעת ניתן ליישב את הקושיה החמישית שהבאנו לעיל – כיצד לומדת הגמרא מהפסוק "כמנחת הבוקר וכנסכו תעשה", העוסק בתמיד, על מועד הקטרת הקטורת. מיקומה של הקטורת בין הקרבת התמיד למנחתו ונסכיו אינו דין בקטורת, אלא דין בתמיד. הגמרא למדה שיש ליצור הפסק בתוך הקרבת התמיד, והקטורת היא האמצעי היוצר את ההפסקה הזו. על כן, דווקא בפרשת התמיד חידשה התורה את הדין שתוקדם הקטורת למנחת התמיד אך לא לאבריו, כדי להיות בתווך.

וכן משמע מדברי **תוספות רי"ד** בבואו ליישב את הקושיה הרביעית שהבאנו (מדוע כתבה הגמרא בדעת רבנן "בין דם לנרות מיבעי ליה", בעוד ההקטרה לשיטתם היא בין חמשת הנרות הראשונים לשניים הנותרים). זו לשונו:

> מני, אי רבנן בין דם לנרות מיבעי ליה – פירוש אף על גב דלרבנן בין ה' נרות לב' נרות היתה קרבה, האי דנקט בין דם משום דבין הערביים מחלק בגוף התמיד בין איברים לנסכים, נקט נמי ברישא בתמיד של שחר בין דם. אבל מיהו יאמר בין דם לנרות; ומתרץ לעולם רבנן היא כדמוכח רישא דקתני מקטיר את הקטורת ומטיב את הנרות ואוקימנא כרבנן, ובסדר עבודות לא קמיירי אלא הכל מחלק בגוף התמיד.

מבואר בדבריו שעניינה של הקטורת לחלק בגוף התמיד, ועל פי זה יושבו שתי הקושיות הנ"ל.

סדר המערכה – מערכת המזבח החיצון

לאור האמור ניתן להבין שאביי היה מסדר את **סדר המערכה** דווקא, דהיינו את סדר הקרבנות שקרבו על המזבח החיצון, ומשום כך סיים את סדרו בתמיד של בין הערביים ולא התייחס לקטורת ולהטבת הנרות שבוצעו לאחר הקרבתו. אמנם תוך כדי סדר המערכה 'נשתרבבו' פעולות נוספות שגם אותן מנה אביי, אך רק כדי לסדר דרכן את סדר המערכה.

מטרתו של אביי לא היתה פירוט סדר יום כולל של העבודות בבית המקדש, ולכן לא התחיל מתרומת הדשן ולא הזכיר פעולות נוספות כמו שירת הלויים ותקיעת

אלא מאחר שההפשט, ניתוח האברים ורחיצת הקרביים אורכים זמן, אפשר לעשות בינתיים עבודות אחרות.

החצוצרות. דברי אביי אינם אלא סדר המערכה, וזו גם הכותרת שנתנה לכך הגמרא. בכך ענינו על הקושיה הראשונה והשנייה שהבאנו לעיל.[8]

אמנם, יש לברר מדוע מקפיד אביי לסדר דווקא את סדר המערכה של המזבח החיצון, ולא את כלל עבודות המקדש.

ב. אביי הוה מסדר – בתפילתו

ניתן ליישב בדרך אחרת את התעלמותו של אביי מסדר התמיד של בין הערביים. הגמרא משתמשת כאן בביטוי ייחודי - "אביי הוה מסדר..."; מדוע לא נקטה בפתיחה כדרכה: "אמר אביי..."? נראה לומר שאביי לא אמר את הדברים בבית המדרש בעת לימודו, אלא בבית הכנסת בתפילתו. ברצותו לקיים את הפסוק "ונשלמה פרים שפתינו", היה אביי אומר בבוקר קודם תפילתו את סדר המערכה. לפי זה ברור מאוד מדוע התעלם מפרטי הסדר בין הערביים, שהרי היה אומר זאת כמנהגנו בתפילת השחר. אמנם בסיום דבריו אמר שאחר כל הנ"ל מגיע זמנו של תמיד של בין הערביים, אך מכיוון שעוד לא הגיע זמנו לא פירט אביי את כל הסדר של הטבת הנרות, הקטרת הקטורת וכו'. על פי זה גם ניתן להבין מדוע התמקד אביי ב'מערכה', שהרי הביטוי "ונשלמה פרים שפתינו" מתייחס לקרבנות עצמם ולא לכלל עבודות המקדש (לא מצאנו שכהן שלומד פרשת "בהעלותך את הנרות" מעלה עליו הכתוב כאילו היטיב את הנרות, וכד'). אשר על כן, אביי בתפילתו היה מדגיש את המערכה וסביבה הזכיר גם את שאר סדרי העבודה.

קטורת קודמת לתמיד

לפי מה שראינו עד כה, ישנו סדר ברור ולפיו בבוקר הקטורת קודמת לתמיד, בעוד בין הערביים היא קרבה לאחריו. אך יש להקשות על כך, שהרי דם התמיד קדם לקטורת ועיקר הכפרה בדם.[9] ונראה שאף על פי שמבחינת הכפרה זריקת הדם היא העיקר, מבחינת סדר העבודה הדגש הוא על ההקטרה. ראיה לדברינו מדברי הגמרא במסכת פסחים (נט ע"א):

---

8 עדיין יקשה מדוע לא הזכיר אביי את שני גזרי העצים של תמיד של בין הערביים, שבוודאי נעשו לפני התמיד.

9 בפרק "סדר העבודה בתפילה" לקמן הובאה דעת רבנו יונה, שבשל כך זמנה של תפילת מנחה הוא החל משש ומחצה ולא מזמן ההקטרה. אמנם, הבאנו שם בשם ה**מגיד מישרים** שיש לומר את פרשת הקטורת קודם התמיד, ומשמע שסיום הקרבת התמיד הוא הקובע.

> תנו רבנן: אין לך דבר שקודם לתמיד של שחר אלא קטרת בלבד, שנאמר בה בבקר בבקר... אין לך דבר שמתעכב אחר תמיד של בין הערבים אלא קטרת, ונרות, ופסח...

מפורש בגמרא שהקטורת קודמת לתמיד, אף על גב שזריקת הדם נעשית לפני הקטרת הקטורת. ובתוס' שם (ד"ה אין לך) כתבו שאין לגרוס נרות בין הערביים, "דעל כרחך לא חשיב אלא מידי דהקטרה דבה הקפידה התורה לאחר", ואם לא כן היתה צריכה הגמרא להזכיר גם את הטבת הנרות שבבוקר. ואמנם, בתוספתא שם (פסחים פ"ד ה"ב) מוזכרות רק הקטורת בבוקר והקטורת בין הערביים.[10] ובשפת אמת שם על הגמרא הקשה שהקטורת אינה קודמת אלא לאיברים ולא לדם, ויש לתמוה על דבריו, שהרי כתבו התוס' שהסוגיה כאן עוסקת ב"מידי דהקטרה", שכן על כך הקפידה התורה בפסוק: "והקטיר עליה".

ג. שיטת הרמב"ם

שיטת הרמב"ם שונה בתרתי מהסדר שהוצג עד כה:

א. הרמב"ם פסק כרבנן ולא כאבא שאול, ולפי דבריו ההפסקה בין חמשת הנרות לשני הנרות נעשית באמצעות הקטרת הקטורת, ודם התמיד נזרק קודם ההטבה הראשונה (הל' תמידין ומוספין פ"ו הלכות ב־ג).

ב. הרמב"ם כתב שסדר בין הערביים הוא בדיוק כמו בשחר, מלבד תרומת הדשן וסידור המערכות והפייסות (שם פ"ו הי"א).

לכאורה הסדר לפי הרמב"ם בין בשחר ובין בין הערביים הוא כזה:

ויש להקשות על דבריו:

10 ועיי"ש בביאור הגר"א שגרס נרות וכלשון הגמרא לפנינו, וצ"ע כיצד יענה על קושיית התוס'.

א. מדוע פסק נגד אביי שהכריע כאבא שאול, והרי אין אמורא החולק על אביי. זאת ועוד, אביי אמר את דבריו משמיה דגמרא - ביטוי ייחודי שלכאורה מטרתו לחזק את הכרעתו של אביי ולקובעה להלכה.[11]

ב. כיצד פסק נגד המשנה המלמדת שקטורת של בין הערביים קרֵבה אחר אברי התמיד?

ג. כיצד ייתכן שהתמיד קרב אחר הדלקת הנרות, והרי למדנו כי "אין לך עבודה שכשרה מערב עד בקר אלא זו בלבד"?

ד. הרמב"ם עצמו פסק בהלכות עבודת יום הכיפורים (פ"ד ה"ב) שהקטרת הקטורת והטבת הנרות מתבצעות לאחר הקרבת התמיד של בין הערביים.[12]

שיטת אבן האזל

הגרא"ז מלצר כתב בספרו אבן האזל (הל' תמידין ומוספין פ"ו הי"א) שאכן לדעת הרמב"ם הסדר בין הערביים הוא כמו בשחר, והסיבה לכך שאפשר להקריב את התמיד לאחר הנרות היא שמדובר בעבודת חוץ, בעוד הלימוד של "מערב עד בוקר" חל רק על עבודות הפנים כגון הקטרת הקטורת. בכך יישב את הקושיה השלישית.

לדעה זו, ניתן להסביר שאביי לא פירט את סדר המערכה בתמיד של בין הערביים שכן מדובר בחזרה על סדר הפעולות שבשחר ואין צורך לחזור בשנית על כל הפרטים. אם אכן כך, יש לומר שאביי משמיה דגמרא לא סבירא ליה כמשנתנו שהקטורת של בין הערביים מקומה שונה, כי אילו היה סובר כך היה מפרט גם את המשך סדר היום. על כן פסק הרמב"ם כוותיה שהוא בתראה.

אמנם, לפי דברי אבן האזל עדיין קשה הקושיה הראשונה, שהרי בעיקר המחלוקת פסק הרמב"ם כרבנן ולא כאבא שאול, ואם כן לא פסק כאביי - ומדוע דווקא בעניין קטורת של בין הערביים פסק כאביי?

גם הקושיה הרביעית נשארה על מכונה – מדוע ביום כיפור שונָה הסדר הבסיסי והתמיד הוקדם לקטורת ולנרות?

---

11 רש"י: "משמיה דגמרא – דכולה ישיבה דרבנן דבי מדרשא".

12 וקשה מאוד לומר שרק ביום כיפור השתנה הסדר, שכן לא מצאנו שינוי בסדר העבודה ביום זה אלא רק עבודות שמשתלבות בתוך הסדר הקיים.

שיטת הלחם יהודה

בעל **לחם יהודה** (שם) כתב שאין כוונת הרמב"ם להשוות את התמיד של שחר ואת התמיד של בין הערביים מבחינת סדר הפעולות, אלא כוונתו לומר שכל אותם דברים שהיו בשחר קיימים בין הערביים, וייתכן שסמך על מה שכתב בהלכות עבודת יום הכיפורים שהסדר בין הערביים הוא: תמיד, קטורת, נרות.

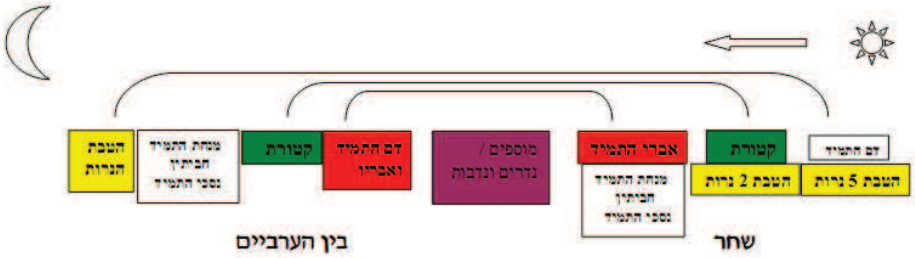

על פי דבריו, שיטת הרמב"ם דומה לסדר שהוצג לעיל, מלבד העובדה שפסק כרבנן. לפי זה הרמב"ם אמנם לא חלק על סתימת המשנה שקטורת של בין הערביים היתה בין אברים למנחה. בהסבר דעת הרמב"ם שפסק כרבנן, כתב **ערוך השלחן** (הל' תמידין ומוספין סי' קיב סע' ה־ו) שהסתמך על סתם המשנה המתארת את עבודת הכהן הגדול בשבעת הימים שקודם יום הכיפורים, שבה נאמר (יד ע"א): "...ומקטיר את הקטורת ומטיב את הנרות" - שלא כאבא שאול הסובר שהקטורת אחר הטבת הנרות. ואפשר להוסיף שכן סתמה גם הגמרא (בדף לד ע"א) כשקבעה שהמשנה בדף לא ע"ב הינה כדעת רבנן, "ובסידרא לא קמיירי".[13]

אמנם, עדיין קשה שהרי הרמב"ם (תמידין ומוספין פ"ג הט"ז) סתם שאת הטבת הנרות מחלקים לשניים, "ומפסיק ועושין עבודה אחרת", ולא חילק בין שחר לבין בין הערביים – ולדברי בעל לחם יהודה לא ברור לאיזו עבודה התכוון, שהרי הקטורת חייבת להיות קודם מנחת התמיד, ואם כן כיצד יבדיל בין חמשת הנרות לשניים הנותרים?

יישוב הרמב"ם על פי שיטתו בחלוקת הנרות

והנה, הרמב"ם כתב בעניין חלוקת הנרות (שם):

---

13 ואמנם, העירו שם תוס' שבגלל המשנה בפרק ראשון נמנעה הגמ' מלהעמיד את המשנה הנידונה כאבא שאול.

לא היה מטיב כל הנרות בפעם אחת אלא מטיב חמשה נרות ומפסיק ועושין עבודה אחרת ואחר כך נכנס ומטיב השנים, כדי להרגיש את כל העזרה.

והקשו עליו נושאי כליו - ממה נפשו, אם פסק כריש לקיש (לג ע"ב) שטעם ההפסק הוא כדי להרגיש את העזרה, אין צורך בעבודה באמצע (וראה בדף כד ע"ב, בעניין הפַיס החוזר ונשנה מסיבה זו); ואם פסק כר' יוחנן, מדוע נקט "כדי להרגיש וכו'", והרי ר' יוחנן למד שיש להפסיק מהישנות המילה "בבוקר"!

ונראה ליישב שהרמב"ם סבור ששני הטעמים אמת. הלימוד בדעת ר' יוחנן נוגע רק לשחר,[14] ומכיוון שגם טעמו של ר"ל נכון – גם בין הערביים מפסיקים על מנת להרגיש את העזרה.[15] לפי זה יש לומר שבין הערביים די בהפסקה ללא עבודה בינתיים, מה שאין כן בשחר.

בדרך אחרת ייתכן לומר שגם בין הערביים יש להפסיק במשהו, שכן כדי להרגיש את העזרה דרוש הפסק משמעותי, אלא שלהפסק זה אין צורך בעבודה של ממש מסדר העבודה ועבודה כלשהי מספיקה, ובלבד שיהיה ניכר שהיה הפסק. לפי זה תתורץ קושיה נוספת – מדוע נקט הרמב"ם "ומפסיקין בעבודה אחרת", והרי בפרק ו' הכריע כרבנן וכתב במפורש שההפסק הוא בקטורת? ועל פי הנ"ל אפשר לומר שמאחר שבין הערביים אי אפשר להפסיק בקטורת או בעבודה אחרת מסדר העבודה, נקט הרמב"ם בסתמא ולא פירט. כלומר, בבוקר צריך להפסיק בעבודה ממש והיא הקטורת (לרבנן שפסק הרמב"ם כוותייהו), אך בערב צריך להפסיק רק מטעמו של ר"ל ולכך מספיק הפסק בעבודה כלשהי.

ולפי זה יש לבאר שזו כוונת הגמרא שם באומרה: "הניחא לריש לקיש וכו'" - שלר"ל אפשר להבין במה מפסיק שהרי אין צורך בעבודה ממש, אלא לר' יוחנן, הסובר שיש להפסיק בעבודה גמורה, "אפסוקי במאי מפסיק להו?".

על פי האמור עולה בצורה בהירה שסדר בין הערביים הוא כזה:

בין הערביים

14 וכבר עמד בזה הרשב"א בתשובה (עט) וכתב באופן אחר, שזהו רק גילוי מילתא. אך בדעת הרמב"ם אין צריך להגיע לכך.

15 עיין ברשב"א שם.

אביי עצמו אם כן סידר רק את סדר המערכה של תמיד של שחר כחלק מתפילתו וכמו שהובא לעיל, ומשום כך לא פירט את סדר העבודה בין הערביים אף על פי שהוא שונה מסדר הבוקר.

ד. סדר המערכה בתפילה

מנהג ותיק בישראל לומר סדר הקרבנות קודם התפילה, ופסקו מרן להלכה ב**שולחן ערוך** אורח חיים סי׳ א:

> טוב לומר פרשת העקדה... ופרשת עולה ומנחה ושלמים וחטאת ואשם... יש נוהגין לומר פרשת הכיור... ואחר כך פרשת התמיד ואחר כך פרשת ׳מזבח מקטר קטורת׳ ופרשת סמני הקטורת ועשייתו.

ובטור בסי׳ מח כתב: "ואומרים פרשת התמיד ויש אומרים סדר המערכה וכו׳".

ולכאורה ישנו קושי בסיסי – לדעת הרמב"ם, שפסק כרבנן דאבא שאול, מדוע יש לומר את סדר המערכה שסידר אביי אליבא דאבא שאול? והעיר על כך ה**בית יוסף** (סי׳ מח), וכתב לתרץ בדוחק: "מאחר שמצאו העולם שאביי סידר הסדר אליבא דאבא שאול משמע דסבירא ליה דהכי הלכתא ולכן לא רצו לשנות הסדר ההוא".

ובספר **אשל אברהם** (לר׳ אברהם דוד מבוטשאש) כתב שנכון לומר בנוסח "ריבונו של עולם" שאחר הקרבנות: "...שיהא שיח שפתותינו... כאילו קיימנו כסדר שכפי עיקר ההלכה" - ובכך יֵצא מהמחלוקת מהו הסדר המדויק של העבודות.

עוד יש לדון בסדר אמירת פרשת התמיד והקטורת, שהרי הקטורת קדמה לתמיד ומדוע נקבעה באמירת הקרבנות לאחריו? ואמנם, הביא ה**מגן אברהם** (סימן א ס"ק יב) בשם ספר **מגיד מישרים** שיש לומר פרשת הקטורת קודם התמיד, וטעמו שהקטורת קודמת להקטרת אברי התמיד,[16] אך למעשה הכריע המג"א כדעת **סדר היום** לומר פרשת התמיד קודם הקטורת, וטעמו שכיוון שדם התמיד קודם לקטורת ועיקר כפרה בדם, קודמת פרשת התמיד לקטורת, וכן המנהג.[17]

---

16 ונראה להביא ראיה לדבריו מלשון הגמרא (פסחים נט א): "אין לך דבר שקודם לתמיד של שחר אלא קטורת בלבד".

17 וכדעה זו כתב גם הגר"א שם; והביא המגן אברהם ראיה לשיטתו מדבריו של רבנו יונה (ברכות ריש פרק ד בד"ה תפילת המנחה), שכתב שזמן המנחה עד הערב פירושו עד שקיעת החמה,

סדר אמירת הקרבנות וסדר ההקרבה

והנה, המגן אברהם שם חלק על בעל **עולת שבת** בעניין אזכורה של המנחה הבאה עם התמיד, וז"ל: "והעולת שבת שכתב לומר מנחה קודם לקטורת לא דק דהא אביי הוה מסדר מערכה וכו' עיין שם". וביאר בעל **יד אפרים** את מחלוקתם, שהעולת שבת סובר שיש להזכיר את מנחת התמיד יחד עם התמיד ואף על פי שגם בשחר וגם בין הערביים הקטורת קדמה לה, שהרי בלאו הכי אין אנו מקפידים על הסדר שהרי הקטורת קדמה גם לתמיד בשחר, ועל כן יש להזכיר את מנחת התמיד קודם הקטורת; ואילו המגן אברהם לעומת זאת סבור שיש סדר, והקטורת נאמרת לאחר התמיד כיוון שקרבה לאחר זריקת הדם, ועל כן כתב שיש לומר את מנחת התמיד לאחר הקטורת.

שמענו מדבריו שישנה דרך נוספת, לפיה אין קשר בין סדר ההקרבה לסדר האמירה. ולדבריו היה ניתן לומר שגם סדר המערכה דאביי אינו בא אלא כדי להזכיר את כל עבודות המקדש ולא כדי לסדרן, ועל כן אף על פי שהלכה כחכמים נבחרה ברייתא זו שמנתה את עבודות היום להיות מוזכרת באמירת הקרבנות. ואולי יש לדייק מלשון המגן אברהם, "דהא אביי הוה מסדר...", כלומר שלדבריו יש סדר והוא משמעותי גם באמירת הקרבנות. ושמא משם גופא למד בעל עולת שבת שהסדר אינו משמעותי באמירה, שהרי אין הלכה כאבא שאול ועל כרחך עיקר העניין הוא בעצם הזכרת כל העבודות.

אמנם, כבר העיר היד אפרים לגופם של דברים שלא ברור למה מתכוונים המגן אברהם והעולת שבת בדיונם על המנחה, שהרי אם במנחת התמיד עסקינן וכפשט דבריהם, הרי היא מופיעה בתוך פרשת התמיד ובוודאי נאמרת לפני הקטורת, ופרשת

שהרי זריקת דם התמיד היתה עד השקיעה בלבד ועיקר הכפרה הויא בדם (שאם לא כן הרי הקטרת האימורים זמנה כל הלילה!).

וייתכן עוד לומר שכיוון שבתמיד של בין הערביים גם הקטרת האברים קודמת לקטורת, לא חילקו מתקני התפילה וקבעו לעולם את הקטורת לאחר התמיד, בין בשחרית ובין במנחה. ועוד יש לומר על פי המשנה ברורה בסימן תקנד סק"ז, שפסק שבתשעה באב מותר לקרוא פרשת התמיד ואיזהו מקומן ומשנת ר' ישמעאל "משום שאמירתם חובה היא" ולא הזכיר פרשת הקטורת, שכנראה אין אמירתה חובה (על פי הערת הגר"א נבנצאל סימן א). ועל פי זה יתבאר שפותחים בפרשת התמיד שיש חובה באמירתה, ורק אחר כך אומרים פרשת הקטורת שאינה חובה.

נסכים שבבמדבר ט"ו אינה שייכת כלל לעניין. וכן תמה גם **בעל שיורי הלקט** (ר' אלחנן אשכנזי, בעל **סדרי טהרה**).

והנראה לענ"ד שכוונתם לפסוקי המנחה שבפרשת צו (ויקרא ו', יב־טו), המתייחסים למנחת חביתין של כהן גדול, שקרבה עם מנחת התמיד: "זֶה קָרְבַּן אַהֲרֹן וּבָנָיו אֲשֶׁר יַקְרִיבוּ לה' בְּיוֹם הִמָּשַׁח אֹתוֹ עֲשִׂירִת הָאֵפָה סֹלֶת מִנְחָה תָּמִיד מַחֲצִיתָהּ בַּבֹּקֶר וּמַחֲצִיתָהּ בָּעָרֶב". אמנם, לא מצאנו שנוהגים לומר פרשה זו עם הקרבנות, וצ"ע.

סיכום

א. סדר המערכה שסידר אביי משמיה דגמרא מתייחס בעיקרו למערכת המזבח החיצון, ואינו סדר יום כולל לעבודת המקדש.

ב. נראה לומר שאביי היה מסדר את סדר המערכה בתפילתו בבוקר, ועל כן הדגיש דווקא את סדר תמיד של שחר. מטעם זה גם נקרא הסדר 'סדר המערכה', שכן עיקרו היה בבחינת "ונשלמה פרים שפתינו", חלף הקרבנות שקרבו על מערכת המזבח החיצון.

ג. גם בעבודות החוץ וגם בעבודות הפנים ישנה עבודה שמתחילה ומסיימת ואין להקדים לה או לאחר לה עבודה אחרת. בעבודות הפנים מדובר בהדלקת הנרות, ובעבודות החוץ בקרבן התמיד.

ד. הסדר של כל קרבנות הציבור (תמידים ומוספים) הוא כדלהלן – זבח, מנחה ונסכים; כאשר המנחה כוללת בתוכה גם את מנחת הציבור האמורה להיות מוקרבת באותו הזמן (ביום חול מנחת חביתין, ובשבת – הבזיכין של לחם הפנים).

ה. בתמיד של בין הערביים חידשה התורה שיש להפריד בין הקטרת האיברים למנחה ולנסכים על ידי הקטורת. דין זה רמוז בפרשת התמיד, שכן הוא שייך לענייננו של התמיד.

ו. הרמב"ם פוסק כחכמים, שהקטורת היא זו שמפסיקה בהטבת הנרות. שיטת הרמב"ם בסדר הפעולות בין הערביים – שתי דרכים נאמרו בה: כתמיד של שחר (דהיינו נרות, קטורת, תמיד), או בסדר הפוך (תמיד, קטורת, נרות).

ז. סדר הקרבנות המוזכר ברוב הסידורים אינו תואם בהכרח את ההלכה למעשה, ונועד רק כדי לפרט את כלל העבודות. כך יוסבר מדוע פרשת התמיד קודמת לפרשת הקטורת למרות שבשחר הקטורת קודמת להקרבת אברי התמיד.

אביי
דאבא

תרשימי סדר המערכה על פי השיטות השונות

שיטת אביי אליבא דאבא שאול

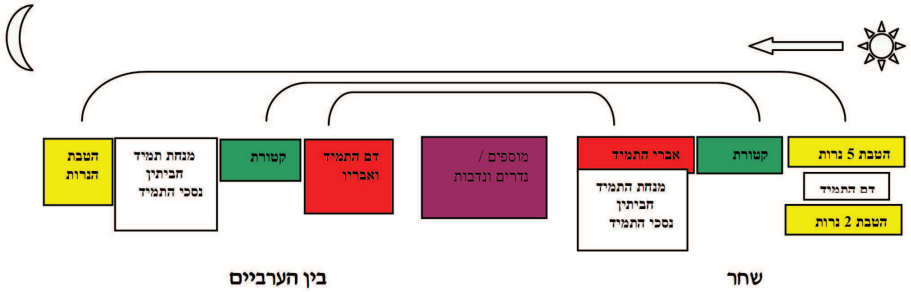

שיטת הרשב"א

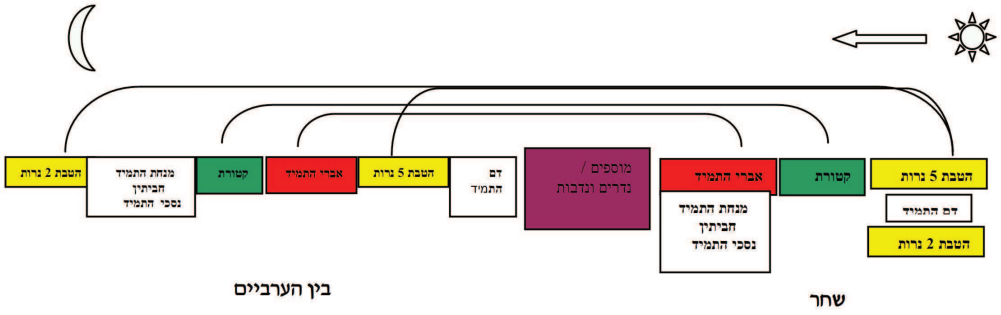

שיטת הרמב"ם על פי "אבן האזל"

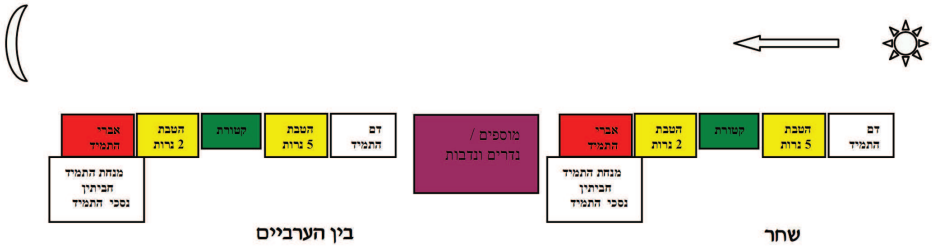

שיטת הרמב"ם ע"פ לחם יהודה

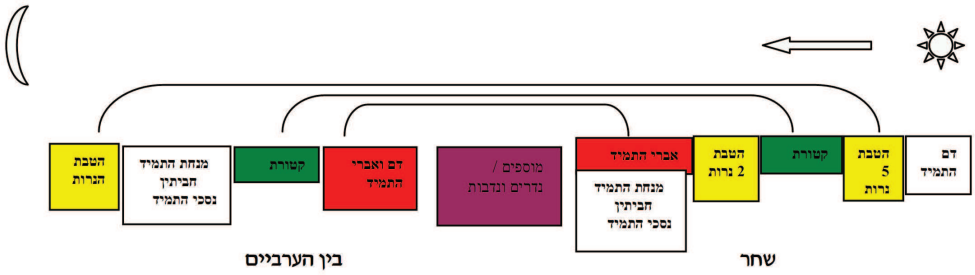
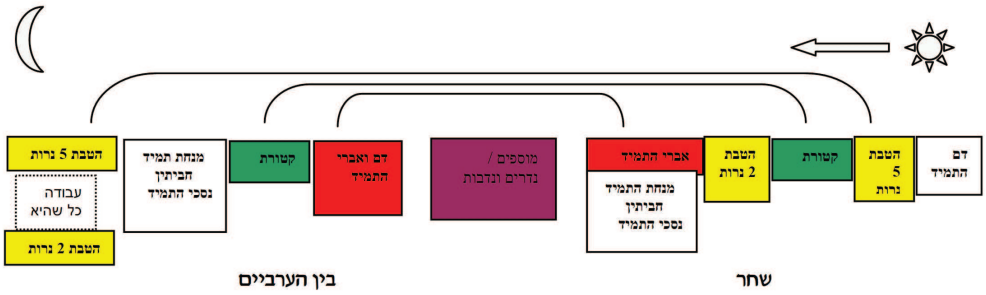
שיטת הרמב"ם ע"פ הצעתנו